

חינוך מוסיקלי בחטיבת הביניים?

נייר- עמדה

אילון אבירם (2006)

מבוא

בתקופת לימודי בארצות הברית למדו שתי בנותי בחטיבת ביניים (Middle School) בבית ספר ציבורי, בה התקיים שיעור אומנות או מוזיקה בכל יום. במחצית שנת הלימודים הוזמנו ההורים לקונצרט בו הופיעו מקהלת בית הספר והתזמורות: הסימפונית, כלי הנשיפה, וביג-בנד, וכל אחד מתלמידי בית הספר השתתף באחד מההרכבים המוסיקליים.

מחקר שנערך בשנים 1999-2000 מציג את הנתונים הבאים לגבי חינוך אומנותי (Arts) בחטיבות עליונות (גילאי 13-18 secondary schools) בארה"ב (NCES 2002).

אחוזים מכלל בתי הספר המפעילים שיעורים בתחומי האומנות.	
מבתי הספר מפעילים שיעורי מוזיקה.	90%
מבתי הספר מפעילים שיעורי אומנות (Visual Arts).	93%
מבתי הספר מפעילים שיעורי ריקוד.	14%
מבתי הספר מפעילים שיעורי דרמה תיאטרון.	48%
מספר מקצועות מוזיקה המוצעים בבתי הספר המציעים שיעורי מוזיקה, באחוזים.	
מבתי הספר מפעילים 1-2 תכניות מוזיקה (לדוגמה, מקהלה ותזמורת).	31%
מבתי הספר מפעילים 3-4 תכניות מוזיקה.	26%
מבתי הספר מפעילים 5-6 תכניות מוזיקה.	18%
מבתי הספר מפעילים 7 או יותר תכניות מוזיקה.	26%
אחוזים מתוך כלל בתי הספר המציעים חינוך אומנותי, ובהם מורה מקצועי לתחומים אלו.	
מבתי הספר יש לפחות מורה אחד למוזיקה.	91%
מבתי הספר יש לפחות מורה אחד לאומנות.	94%
מבתי הספר יש לפחות מורה אחד למחול.	77%
מבתי הספר יש לפחות מורה אחד לדרמה/ תיאטרון.	84%

אחוזים מתוך בתי הספר המציעים מקצועות חינוך אומנותי, שבהם קיימים חדרים וציוד המוקדשים לתחומים אלו.

91%	מבתי הספר המלמדים מוסיקה מקדישים לכך מקום מיוחד וציוד מיוחד.
87%	מבתי הספר המלמדים אומנות מקדישים לכך מקום מיוחד וציוד מיוחד.
41%	מבתי הספר המלמדים מחול מקדישים לכך מקום מיוחד וציוד מיוחד.
53%	מבתי הספר המלמדים דרמה/ תיאטרון מקדישים לכך מקום מיוחד וציוד מיוחד.

ממצאים נוספים: 83% מהמורים למוסיקה פועלים לפי תכנית הלימודים המחוזית או הארצית.

לסיכום: מתוך נתוני הסקר עולה כי ברוב חטיבות הביניים והחטיבות העליונות בארה"ב יש חינוך מוסיקלי, במגוון מקצועות שונים, וזאת באמצעות מורה, כיתה וציוד המיוחדים למקצוע.

שאלתי את עצמי האם אפשר לנסות ולהשוות בין שתי המדינות בתחום בחינוך המוסיקלי, לאו דווקא במטרה שיהיו שווים, אלא בנסיון למצוא מקור של השראה והתחדשות בחינוך המוסיקלי בישראל. כמחנך הפועל בתחום המוסיקה אני מצר על היעדרו הכמעט מוחלט של החינוך המוסיקלי מנוף חטיבת הביניים הישראלית, מכיוון שאני רואה במוסיקה תחום חשוב בפני עצמו, התורם משמעותית גם לחינוך הכללי בגיל הנעורים.

נדמה שמקובל עלינו שהיעדר שיעורי מוסיקה ואומנות בכלל הוא מצב נתון ואין כמעט דרך לשנותו, אלא אם יגיעו "מלמעלה" הנחיות והקצבה לסדרי עדיפות שונים. האם מגיעות הצעות או הנחיות המעודדות חינוך אומנותי בגילאים אילו? האם יש לכך דרישה מקרב המחנכים, המנהלים או התלמידים? אני מקבל כאקסיומה את העובדה שתלמידי התיכון מחויבים בלעדית למקצועות הבגרות, אך מדוע לשעבד את מערכת השעות של תלמידי כיתה ז' למקצועות אלו? האם האג'נדה של החטיבות העליונות בימינו, השבויה בידי הדרישות של המוסדות להשכלה גבוהה לקבלה ללימודים, אינה מזניחה בשל כך את תחומי האומנות והחינוך לאסתטיקה?

מדוע לא

בקרב הורים, תלמידים ומורים אפשר גם לשמוע אמירות שאינן מחייבות לימודי מוסיקה:

1. זהו "בזבוז זמן" על נושא שאינו מופיע בבחינות הבגרות. יש להתמקד במקצועות שיקדמו את התלמיד בחיים שאחרי בית הספר.
2. מוסיקה זהו תחום שבמילא חשופים לו בני הנוער.
3. זה לא מתאים לכל התלמידים. יש שאוהבים יותר מוסיקה, ויש שאינם מתעניינים בכך.
4. מי שמעוניין בפעילות מוסיקלית יוכל למצוא לה מסגרות מחוץ לבית הספר.
5. אין בנמצא מורים למוסיקה המתמחים בהוראה לגיל זה, אין תכניות לימוד לחטיבת הביניים, ואין שעות הוראה לכך.
6. מה הם הנושאים בתחום זה? מטרות? יעדים? מדדים להצלחה?

כתשובות לשאלות אלו, אציג בעמודים הבאים עמדה המבקשת לבדוק דרכים לשילוב של מקצוע המוסיקה במערכת הלימודים של חטיבות הביניים בישראל. אנסה להדגים כיצד ניתן ליישם חינוך מוסיקלי בחטיבת הביניים, ומה הם העקרונות היכולים לעמוד בבסיסה של תכנית לימודי מוזיקה לגילאים אלו.

מדוע חינוך מוסיקלי בגיל הנעורים?

מדוע חינוך מוסיקלי בכלל?

מדוע חינוך לאומנות?

ומדוע דווקא מקצועות המדעים המדויקים תופשים את מרבית מערכת שעות הלימוד של בני הנוער?

ומדוע מקצועות החובה במדעי הרוח הנם מקצועות המילה הכתובה: לשון, תנ"ך, ספרות, היסטוריה.

תשובה לכך נוכל למצוא אולי בציטטות הבאות:

"...קשה למוח המילולי שלנו לתפוס את הרעיון, שאפשר לדעת משהו שאינו ניתן

לישום מילולי...אך זהו עיקר כוחו של המבע המוסיקלי: המוסיקה מעצבת את

הצורות שהלשון איננה מסוגלת ליצור...הדמיון אשר מגיב למוסיקה הוא אישי

ואסוציאטיבי ולוגי, מתובל ברגש, בריתמוס גופני, בחלום, אך ממוקד בשפע

התצורות המעצבות דעת ללא מילים". סוזן לאנגר, 1942.

"אם ניתן היה לבטא את כל המסרים במילים, אזי אמנות הציור והמוסיקה לא היו

קיימות. יש ערכים ומשמעויות המסוגלים לבוא לידי ביטוי רק על ידי איכויות

חזותיות ושמיעתיות ישירות, ולשאלו למשמעותן בדרך מילולית פירושו להכחיש את קיומן הייחודי".
ג'והן דיואי, 1934.

(ענבר 1997)

האם קיים בבית הספר נסיון אמיתי לחיפוש דרכי לימוד והבעה שאינם מילוליים או כמותיים? אפילו החינוך הגופני, בו יש מקום לפיתוח אסתטיקה ואיכות, נדמה שנוטה כיום למדדים כמותיים כגון זמן, מרחק, או נקודות, ומתעניין יותר בשאלות כגון: "איזה קבוצה ניצחה? מי קפץ הכי רחוק?" ולא "איזו קבוצה שיחקה הכי טוב? מי קפץ הכי יפה?" נדמה לי שמקצוע כגון התעמלות מכשירים, בו יש דגש על איכות ואסתטיקה, נדחק בשנים האחרונות לקרן זווית. צופי הספורט בטלוויזיה יהיו מרותקים למסך בשל השאלה "מי ניצח?" יותר מאשר הסיבה "איזה משחק יפה!".
האם אין זה מתפקידה של מערכת החינוך לחנך את צופי הטלוויזיה הצעירים לחפש ולמצוא בה גם איכות ויופי?
ומה חשיבותו של היופי?
האם אפשר והאם צריך ללמד מהו היופי?
מה מקומם בחינוך של תחומים כגון אנימציה, וידאו-ארט, מחול, ציור, פיסול ומוסיקה, בהם העיקר הוא היופי?

"מחנכים רבים מתייחסים אל המוסיקה כאל ענף משני של הידע, שראוי לו מקום אחרון בתכנית הלימודים; תחום דל ועלוב, שבקושי ראוי לתשומת לב. זאת בשעה, שהחשיבה של הזמן הקדום והנוכחי מייחסת למוסיקה תפקיד חינוכי בעל חשיבות עליונה...בין האוטוריטות הפילוסופיות ניזכר באפלטון, לוק, לייבניץ, רוסו, גטה ושיילר, כהוכחה לכך שכל מערכת חינוך בריאה - כלומר, כזאת המבוססת על התגובה ההדדית הצמודה של הגוף והנפש, הרגש והמחשבה - מייחדת מקום מרכזי למוסיקה ולאמנויות הקשורות בה".

אמיל ז'אק-דאלקרז, 1921. (ענבר 1997)

בעולם החומרני והמדעי בו אנו חיים כיום, מהוה המוסיקה מקור לביטוי רגש ורוחניות. דרכה יכול התלמיד למצוא ביטוי לרגשות אותם אין לבטא במילים, ובאמצעותה הוא יכול למצוא ליצור יופי שאינו ניתן לתיאור בדרכים אחרות. לימוד המוסיקה מעניק לכל נער ונערה את האפשרות ליהנות יותר ממוסיקה, שהיא התחום האומנותי לו יהיו חשופים יותר מכל תחום אחר במשך ימי חייהם. לימודים אלו יעשירו את הרפרטואר המוסיקלי שממנו יוכלו ליהנות ולהתרגש, יעשירו את עולמם התרבותי, ויקרבו אותם לתרבויות קרובות ורחוקות.

אין תרבות בעולם שאין בה מוסיקה, ומאז ימי יוון הקלאסית ועד לימינו, תפשה המוסיקה מקום של כבוד במערכת החינוך, לצד המדעים ואומנויות נוספות, ויש לכך מספר סיבות:

- החוויה האומנותית מסבה עונג ומעמיקה את הרגש, מרחיבה אופקים תרבותיים והשקפת עולם, ומעניקה משמעות לאומנות ולחיים. החוויה האסתטית מעשירה את חיי הרוח של האדם.
- העשייה האומנותית מביאה לסיפוק שקשה למצוא במקצועות אחרים.
- במהלך העשייה האומנותית נוצרים קשרים חברתיים מסוג שאינו קיים בפעילות אחרת, ונוצרת תחושת השתייכות חברתית.
- תלמיד המתקשה בתחומים מסוימים יוכל למצוא במקצועות האומנות דרך ביטוי, הנאה ותחושת הצלחה.
- המוסיקה מציגה גישה הוליסטית ולא אטומיסטית. לדוגמה, תלמיד שילמד על האופרה 'חליל הקסם' מאת מוצרט, יעמוד על הקשר בין גורמים מסדרי גודל שונים ומתחומים שונים כגון: מרכיבים מוסיקליים, היצירה, הסגנון, התקופה, החברה, המבצעים המאזינים וכד'.
- החוויה האומנותית- אסתטית אינה מובנת מאליה, אלא דורשת הדרכה וחינוך.

(סטור 1996)

עובדות ודעות אלו קוראות לנו לצאת לחיפוש דרכים שונות לשילוב החינוך המוסיקלי בחטיבות הביניים, ולשרטט לו קווי יסוד, ועל כך בעמודים הבאים.

קווים לתכנון החינוך המוסיקלי בחטיבות הביניים

בעמודים אלו יוצגו בקצרה חומרי גלם לדיון בנושא.

התלמידים

1. קהל היעד הוא כלל ציבור התלמידים במגמה, שכבה או כל החטיבה.
2. על החינוך המוסיקלי להיות נגיש לכל תלמיד, אם כחובה ואם כבחירה.
3. התלמידים אינם בהכרח בעלי הכשרה מוסיקלית, אך כל אחד מהם הוא בעל רקע מוסיקלי שנצבר על ידי האזנה וחשיפה למוסיקה בבית, ברחוב, ובחינוך המוסיקלי בבית הספר היסודי.
4. חלוקה אפשרית לקבוצות: מנגנים, לומדים מוסיקה במסגרות כגון קונסרבטוריון, בעלי עניין ללימודי מוסיקה.

מטרות

החינוך המוסיקלי ישאף:

1. לעודד אצל התלמיד התפתחות אישית, רכישת השכלה וידע מוסיקליים, הענקת חוויה וסיפוק, פיתוח דרכי חשיבה וכישורי חשיבה, יצירתיות, וכישורים אישיים וחברתיים.
2. ליצור תלמיד האוהב מוסיקה, מתעניין במוסיקה, רוצה לדעת עוד על מוסיקה, והפועל במוסיקה, או בפעילות הקשורה אליה.
3. לעורר חוויות, שאלות, ולתת לתלמיד את האפשרות לחוות הרגשת סיפוק, הנאה ורצון להמשיך ולעסוק בתחום.

מורים

1. על המורה להיות בעל הכשרה בחינוך מוסיקלי, ומומלץ שיהיה "מורה-רב" רב-תחומי, רב סגנוני המסוגל לפעול בדרכים שונות בחינוך המוסיקלי.
2. על המורה להיות מסוגל להזדהות עם עקרונות ליבה המוצגים בקוריקולום, ומאידך להביא את דרכו המיוחדת בחינוך המוסיקלי.
3. מומלץ ליצור "צוות-מוסיקה" בבית הספר ובו דמויות כגון: מנהלת, רכזת חברתית, רכזת חטיבת הביניים, מנהל מוסיקלי.
4. קשר עם מוסדות המוסיקה בישוב או הסביבה: תיאום תכנית הלימודים, "השאלת" מורים, חומרי למידה וכד'.
5. השתלמויות ומפגשים למורי המוסיקה בחטיבות הביניים.
6. הפקת חומרי הדרכה, תכניות לימוד ואמצעים מתודיים.

קוריקולום ותכניות לימודים

1. ייכתב קוריקולום המיועד לחינוך המוסיקלי בחטיבות הביניים.
2. הקוריקולום יהיה ערוך כ"מסגרת ליבה" שאינו בהכרח תכנית סדורה, אלא אוסף של ערכים, מושגים, סוגיות וכד'.
3. על התכניות הנובעות ממנו להיות מאורגות וברורות בתכניהן ודרכי ההוראה שלהן, עם דגש על יישום מטרות מוגדרות מראש.
4. הקוריקולום יהיה דינמי, מותאם לצרכים שונים, אוכלוסיות תלמידים שונות, ומורים שונים. תכנון מול דינמיות (ניגודים משלימים).
5. על דרכי הלימוד וחומרי הלימוד להביא חידוש ושינוי ביחס לאלו שבהם התנסו התלמידים בלימודי המוסיקה בביה"ס היסודי.
6. חומרי לימוד יהוו העמקה של תחומים מוכרים, וגם חשיפה לתחומים חדשים.
7. תכנון רב שנתי עם דגש על כניסה מוצלחת של החינוך המוסיקלי לחטיבה. התחלה "ברגל שמאל" עלולה לגרום לרתיעה של ההנהלה מנסיונות נוספים.
8. פעילות יחודית ומותאמת למוסד, לצוות המורים ואוכלוסיית התלמידים, בתחום המוסיקה, או במולטימדיה. לדוגמה, מופע מוסיקלי, מוזיקה לתיאטרון, סרט וידאו, רדיו, הפקת שירים, מוזיקה אלקטרונית וכד'.
9. יושם דגש על קשר של הפעילות "לעולם האמיתי" (המציאות), למשל כפי שהודגם בסעיף הקודם.

(לוי, נבו 1996 עמ' 24)

דוגמה לתכנית למקצועות המוסיקה בחטיבת ביניים

תכנית זו נכתבה בהתאמה לשלבי ההתחלה של פעילות מוסיקלית מאורגנת בחטיבה.

שירה

השירה היא פעילות מוסיקלית המתאימה כמעט לכל תלמיד, ולכן עליה להגיע כמעט לכל תלמיד. לשם כך יוקמו שלוש מסגרות: כיתתית, שכבתית, ובית-ספרית.

כיתתית – כל כיתה תתנסה מספר פעמים בשנה, במסגרת הכיתה, במפגש שירה בציבור בנושאים מסוימים כגון שירי אהוד מנור, להקות צבאיות ועוד. בנוסף לשירה תכלול הפעילות גם הכרות עם עקרונות של הפקה קולית, עם הרקע של השירים: מחברים, אומנים, תקופה וכד'.

שכבתית – בכל שכבה תוקם חבורת זמר/ מקהלה שתכלול את מי שמעוניין בכך. החבורה תיפגש פעם בשבוע לפעילות כגון לימוד רפרטואר ופיתוח קול, ותופיע באירועים של השכבה ובית הספר.

בית-ספרית – חבורת זמר/ מקהלה ייצוגית של בית הספר המורכבת מתלמידים נבחרים.

העשרה מוסיקלית כיתתית

כל כיתה בחטיבת הביניים תקבל במהלך לימודיה שיעורי העשרה בנושאים מוסיקליים כגון: עולם האופרה, הביטלס, כלי הנגינה ועוד.

חוגי העשרה

כל תלמיד יוכל במהלך לימודיו להשתתף בחוגים שונים בתחומי דעת ואומנות, וביניהם גם בחוגי מוסיקה בהם יושם דגש על עשייה וביטוי אישי: נגינה, יצירה מוסיקלית ממוחשבת ועוד.

מופעים

העלאת מופע מוסיקלי מרכזי של החטיבה, או בית הספר, שיהיה מנוף וכח מניע לפעילויות מוסיקליות- אומנותיות, ושיתוף בין תחומים, מגמות ושכבות.

האם זה אפשרי ?

באזור מגורי בעמק יזרעאל המזרחי קיימים מספר בתי ספר שבהם מתקיים חינוך מוסיקלי ואומנותי בחטיבות ביניים: בית הספר "עמקים" של מ.א. עמק יזרעאל, בית הספר "מגידו" של מ.א. מגידו, בית הספר "עמק-חרוד" של מ.א. הגלבע, וחטיבות הביניים "ברוש" ו"אורן" בעפולה. מוסדות אלו מאפשרים לתלמידים נגישות ללימודי מוסיקה בהיקפים של 2-6 שעות שבועיות.

מודלים כאלו ואחרים של חינוך מוסיקלי ואומנותי הפועלים בחטיבות ביניים ברחבי ישראל, משרתים רק כ- 10% מכלל התלמידים הזוכים כיום לחינוך מוסיקלי. עם זאת הם יכולים להוות דוגמה והשראה לבתי ספר אחרים המעוניינים לשקול שילוב של חינוך מוסיקלי בתכנית הלימודים שלהם.

השאלה היא: האם הם שוקלים זאת, והאם הם מעוניינים בכך?

לשם כך אני מבקש להביא לדיון את ההצעות הבאות:

1. יוקם גוף העוסק בתחום החינוך המוסיקלי בחטיבות הביניים.
2. גוף זה יפרסם המלצות, תקנים, תכניות לימוד, מחקרים וכד' הנוגעים לתחום.
3. פרסומים אלו יובאו לידיעתם של מנהלי בתי-ספר, מורים למוסיקה, מפקחות וגורמים אחרים הקשורים בתחום, במטרה לשלב חינוך מוסיקלי במוסדות החינוך.
4. יקבעו גורמים המלווים את הפעילות הקיימת בתחום, וגורמים העוסקים בשילוב החינוך המוסיקלי במוסדות בהם הוא אינו קיים.

ביבליוגרפיה

סטור א. 1996, **מוזיקה ונפש**, הוצאת ספרים אחיאסף, תל אביב.
ענבר ע., 1997, תכנית גרעין בחינוך המוסיקלי- הזמנה לדיון, מתוך **מפתח** בעריכת ליה לאור, משרד החינוך התרבות והספורט המנהל הפדגוגי האגף לתכניות לימודים, ירושלים התשנ"ז.
לוי ת., נבו י., 1996, **בית-הספר היסודי העתידי כמציאות חיים**, נייר עמדה מוגש למשרד החינוך התרבות והספורט, האגף לחינוך יסודי.
שיחה עם יעל שי, המפקחת הארצית על החינוך המוסיקלי, (8.10.2006).

Arts Education in Public Secondary Schools (2002), National Center for Education Statistics, *Statistical Analysis Report June 2002*, Arts Education in Public Elementary and Secondary Schools: 1999–2000
<http://nces.ed.gov/pubsearch/pubsinfo.asp?pubid=2002131>

Fast Facts from the Arts Education in Public Elementary and Secondary Schools (1994), a report from the National Center for Education Statistics.
<http://www.menc.org/information/advocate/ncesrept.html>